

POETIKA FRANE PETRIČA: MODEL SVIH MOGUĆIH POEMA

Lina Bolzoni

Nedavno izdanje neobjavljenih Dekada Petrićeve *Poetike*,¹ dopušta nam da u potpunosti analiziramo njegove književne teorije, i da tako nadvladamo sud tradicionalne kritike, oslanjajući se samo na *Historijsku dekadu* i *Disputativnu dekadu*, koje je autor objavio u Ferrari 1586. Ovaj tradicionalni sud, Petrićevoj poetici priznaje tu zaslugu, da ona sadrži neke zanimljive domišljaje (na primjer, o problemu književnih vrsta, ili o problemu imitacije), koji ipak nisu dani na nov način, različit od onih aristotelovskih, tako žestoko napadanih. Na toj kritičkoj liniji,² Petrićevo djelo destruirala vladajuća mišljenja, i zaslužno je dakle, isključivo samo zato što je obranilo pravo kritike *autoritetâ*, i slijedilo »smion vjetar razuma«,³ u vri-

¹ *Della Poetica*, kritičko izdanje priredio D. Aguzzi Barbawgliw, Firenze 1969—1971, 3 knjige.

² Usp. J. E. SPINGARN, *A History of Literary Criticism in the Renaissance*, New York 1899, talijanski prijevod Bari, 1905, str. 144, 161—162; B. CROCE, *Estetica come scienza dell'espressione e linguistica generale*, Bari 1965 (XI izd.), str. 204—205; C. GUERRIERI CROCETTI, *G. B. Giralaldi ed il pensiero critico del secolo XVI*, Milano 1932, str. 363—377; C. VASOLI, *L'estetica dell'Umanesimo e del Rinascimento*, u AA. VV., *Momenti e problemi di storia dell'estetica*, knjiga I, Milano, 1959, str. 396—397; E. BONORA, *Il classicismo dal Bembo al Guarini*, u AA. VV., *Storia della letteratura italiana*, knjiga IV, Milano, Garzanti, 1965, str. 583—584. Jednaki zaključci B. WEINBERGA, *A History of Literary Criticism in the Italian Renaissance*, Chicago 1961, knjiga II, str. 765—786, prvi koji također analizira neobjavljene *Deche*. Opširna analiza Petriča, provedena na osnovi izdanih tekstova, sa sigurnom procjenom nalazi se u B. NATHAWAY, *The Age of Criticism: the Late Renaissance in Italy*, Ithaca, New York, 1962, str. 9—20, 72—74, 414—420. Upućena da istakne složenost i moderni duh Petrićevih književnih spisa, je analiza R. SCRIVANO, *Il manierismo nella letteratura del Cinquecento*, Padova, 1959, str. 56—66.

³ Izraz je Petrićev: usp. *Della retorica*, u Veneciji, kod Francesco Senese MDLXII, vidi str. 25.

jeme kada je aristotelovska tradicija imala tako velik značaj u svim područjima mišljenja.

Željela bih ovdje iznijeti u obliku rasprave, rezultate rada⁴ posvećenog analizi Petrićevih književnih teorija, onako kako su se oni razvijali od mladenačkih do zrelih godina, u razdoblju izvanredne teorijske raspre koja se u Italiji vodila oko kritike i samog književnog stvaranja.

Poznato je, da među manjim djelima, koje je Petrić objavio u Veneciji 1553, dva djela imaju književnu tematiku, i to: *Discorso della diversità de' furori poetici* i *Lettura sopra il sonetto del Petrarca La gola, il sonno e l' ociose piume*. Razrađujući platonsku temu, Petrić raspravlja o »zanosu« kao središnjem elementu pjesničkoga iskustva, to jest elementu koji djeluje bilo na sklonost pjesništvu (i dakle na prirodu pjesnika), bilo na izbor pjesničke vrste i predmeta, bilo na kvalitet metra. Petrić je imao poprilično neuobičajeno obrazovanje. U mladosti ploveći morem, upoznao je više nego li u predavaonicama i uz duge sate s knjigama. Ipak je ponešto neobično njegovo prerano pristajanje (poslije kratkog razdoblja »slaganja«) uz neoplatonsku tradiciju. Prisjetimo li se da je nekoliko godina pohađao padovansko sveučilište, u Evropi čuveno po svojoj aristotelovskoj orijentaciji. U vezi s time kritika je ispravno istaknula utjecaj firentinskog neoplatonizma (u prvome redu Ficina), na mladog Petrića. Romanisti kao Mazzacurati⁵ i Scrivano⁶ skrenuli su pažnju na činjenicu da su u firentinskoj sredini alegorijsko tumačenje pjesništva, ukus za filozofsku poeziju vezan uz kult Dantea, bili elementi neprekidne kulturne raspre. Neoplatonizam mladog Petrića valja priključiti tom toku, i čitanje Petrarke (ali i Ariosta) izvršeno u hermetskom ključu, gledajući njihove tekstove kao čuvaru »skrivenog znanja«.

Postoji i drugi aspekt pitanja koji po mome mišljenju treba razmotriti: ograničit ću se na nekoliko napomena, budući da tema zahtijeva temeljita ispitivanja. I u Veneciji je Petrić našao prethodnike takvog utjecaja tradicije neoplatonizma na književnost. Dovoljno je prisjetiti se G. C. Delminijsa, autora kojem je Petrić priredio izdanje II sveska njegovih djela 1560, a koji, po mome mišljenju, ima veliki utjecaj na shemu *Poetike*.

Camillijev klasicizam, sa svojom složenom metafizičkom osnovom, predstavlja doista varijantu bembovskog klasicizma, kao što je naposljetku drukčiju verziju bembijevskog klasicizma, bio ponu-

⁴ Usp. L. BOLZONI, *L'universo dei poemi possibili. Studi su F. Patrizi da Cherso*, predstojeće izdanje kod nakladnika Bulzoni iz Rima, u seriji »Strumenti di ricerca«.

⁵ G. MAZZACURATI, *L'interpretazione di Dante nell'Accademia Fiorentina (1540—1560)* u »Filologia e letteratura«, članak XIII (1967), str. 258—308.

⁶ R. SCRIVANO, o. c.

dio veoma drag i učeni Bembov prijatelj Gabrijel Trifon, u neobjavljenim *Bilježkama* uz Danteovu *Komediju*, koje su bile pod velikim utjecajem Landinijevog⁷ *Komentara*. I na venecijanskoj Accademia della Fama, koju je 1558. osnovao Federico Badoer, a Petrić je njen član do 1559, sigurno nije bio odsutan interes za neoplatonsku filozofiju, kao što nam pokazuje podatak da je među izdavačkim planovima Akademije bilo tiskanje talijanskog prijevoda *De harmonia mundi*, F. G. Veneta.⁸

Interesantnu ponovnu razradu neoplatonske tradicije, našao je dakle, mladi Petrić i u venecijanskoj sredini, dok su studij medicine, i kasnije utjecaj Telezija morali zajednički utjecati na tu neobičnu smjesu neoplatonske metafizičke sheme i naturalističkih elemenata, koji obilježava njegova djela od mladenačkih spisa do *Poetike*. Osvrt na elemente koji sudjeluju u formiranju mladog Petrića, također može poslužiti za bolje razumijevanje značenja kategorija kojima se služio. Po mome mišljenju, na primjer, tumačenje »zanosa« u romantičarskom i idealističkom smislu, kao elemenata koji garantira apsolutnu slobodu pjesnika i koji je nespojiv s »umjetnošću« i retorikom,⁹ predstavlja samo jedan aspekt Petrićeve teorije (»inspiracije« i njene neposrednosti), a zapostavlja druge, veoma važne. U Petrićevim tekstovima, »zanos«, to jest sklonost poeziji, proizlazi doista iz astrološkog obilježja, koje pak upućuje na kozmički poredak. Pjesnik koji ponovno otkriva u sebi samome djelovanje zanosu, nanovo postiže prvobitan izravan odnos sa svijetom ideja, sa *dušom* koja upravlja svijetom. Zanos je tako usko povezan s poznavanjem dubljih slojeva realnosti i zbog toga nije nespojiv, premda je i dalje kvalitativno različit, s izravnim udjelom čovjeka, sa »doktrinom« i »umjetnošću« kako kaže Petrić, to jest sa kulturom, književnim stvaranjem i oponašanjem klasika.

U djelu *Sretan grad*, učenje o pjesničkom zanosu otkriva svoju socijalnu dimenziju, i, da tako kažemo, silazi s neba na zemlju. U organizaciji grada koji je pod jakim utjecajem venecijanskog mo-

⁷ Usp. A. VALLONE, *Trifon Gabriele e Bernardino Daniello dinanzi a Dante*, u »Studi mediolatini e volgari,« članak X (1962), str. 263—288 (zatim u *Aspetti dell'esegesi dantesca nei secoli XVI e XVII*, Lecce 1966, str. 15—58) i E. BIGI, *La tradizione esegetica della »Commedia« nel Cinquecento*, u »Atti del Convegno su aspetti e problemi della critica dantesca«, Roma, 1967, str. 18—48.

⁸ Najnovija studija o Akademiji je od P. L. ROSE, *The Accademia Venetiana. Science and Culture in Renaissance Venice*, u »Studi veneziani«, članak XI, Firenze, 1969, str. 191—242. Na nju upućujem također za daljnje bibliografske podatke.

⁹ Ova interpretacija, dominantna i u najnovijim studijama o Petriću, uklapa se u dugu tradiciju. Ograničit ću se ovdje, da podsjetim na stav o neoplatonizmu renesansnih poetika od G. DELLA VOLPE, *Poetica del Cinquecento. La »Poetica« aristotelica nei commenti essenziali degli ultimi umanisti italiani*, Bari, 1954. i teza od R. BARILLI, *Poetica e retorica*, Milano, 1969.

dela, određuje se kako nužda, tako i apsolutna podređenost ručnom radu. Kako su prvobitno predodređeni za »sreću«, to jest za kontemplaciju istine, ali i za upravljanje gradom, malen broj će se baviti samo intelektualnim radom (političari, vojnici i mudraci).

U »Eridijanu«, napokon, maloj poemi pisanoj u »barbarskom« metru i upućenoj kardinalu Ippolitu d' Este, tema zanosa se razvija unutar dvorskih zahtjeva. Ovom probom književne vještine, koja je ponovno uzimala i obrađivala humanističke i preporodne eksperimente, Petrić se doista nadao da će biti primljen na dvor obitelji Este. Tematika pjesničkog zanosa, sa cjelokupnim pridruženim teretom »skrivenog znanja« trebala je u autorovim namjerama, potvrditi kod obitelji Este izvanrednu »nadarenost« njihovog štićenika.

Petrićeve nade se odmah ne ostvaruju. Djela s početka šezdesetih godina, dijalozi *O povijesti* (predodređeni da pobude pažnju u različitim zemljama Evrope),¹⁰ i *O retorici*, potvrđuju razdoblje složene krize i ponovne razrade, koja se podudara s mukotrpnim traženjem dostojne i stalne ekonomske sigurnosti. Neki od humanističkih i renesansnih mitova, koji su mladog Petrića očarali (kao na primjer, tema o preuzvišenosti pjesnika i filozofa) podvrgnuti su jetkoj satiri, ili su posve preokrenuti: u IX dijalogu *O povijesti*, u ponovnoj obradi Platonove metafore o svijetu kao kazalištu, promijenjena je ideja. Po ovoj ideji, u čovjeku postoji dio božanske prirode, koja mu omogućuje da se uzdigne do Boga, štoviše da se u njega preobrazi. U duboko pesimističkom viđenju, vjera čovjeka u vlastitu božanstvenost, doista se pokazuje kao posve neosnovano priviđenje koju su mu udahnuili sadistički bogovi, da bi se pred prizorom ljudske povijesti bolje zabavili, i koji upravo zbog takvog priviđenja postaje neminovno tragičan. Umanjen je iakođer onaj sklad između filozofa i vladara, koji je opisan u manjim mladenačkim djelima, naročito u djelu *Sretan grad*. S obesvećenim odnosom prema pisanju humanističke i renesansne povijesti, Petrić ukazuje na udaljavanje od istine, kao neizbježnom uvjetu za povjesničara: ili će biti u dobrom odnosu s vladarom, pa će biti prisiljen da izvrne događaje, prema predodžbi koju će vladar htjeti dati o sebi i svojoj politici, ili će biti daleko od »vlasti«, i tako osuđen na neupućenost.

Među tim dijalogizima, postoji dakle, jaka destruktivna povezanost, koju su naučnici s pravom istakli. Ipak mi se čini, da sâm način na koji je provedena kritika definicija i tradicionalnih iskustava povijesti i retorike (na primjer, kritika o neprihvatljivim grani-

¹⁰ Usp. obavijesti dane u vezi s time od R. FRANCHINI, *F. Patrizi teorico della storiografia*, u *La logica della filosofia*, Napoli, 1967, str. 110—125; S. BERTELLI, *Ribelli, libertini e ortodossi nella storiografia barocca*, Firenze, 1973, str. 244, 248—254; A. ROTONDO, *Studi e ricerche di storia ereticale italiana*, knjiga I, Torino, 1974, str. 403—404. Usp. još uz to L. EINSTEIN, *The Italian Renaissance in England*, New York 1902, str. 309. i slijedeće.

cama, među kojima su se zadržale) dopušta, pa makar na oprečan i neusklađen način, naziranje zamisli: ona je označena, po mome mišljenju, u nekim svojim dijelovima, naročito u dijalogima preko mitova. Čini se da Petrić misli na sveobuhvatnu znanost govora kojoj treba vratiti povijest, retoriku, poetiku; »znanost« koja nastoji ponovno zadobiti nešto od prvobitnog skupa, koji postoji među strukturama stvarnog (»govor« Boga i »govor« stvari) i ljudskog govora i djelovanja; »znanost« koja bi dakle, trebala imati matematičku strukturu, tako kao što je matematičkog i glazbenog lika, prema Pitagorinoj tradiciji, struktura svijeta. To je smisao, čini mi se, nepoznate zamisli »božanske retorike«, istaknute u IX dijalogu *O retorici. Razgovor* o Contilovim *Rimama*, pokazuje nam, da je takva zamisao, trebala ostvariti u Petrićevim namjerama, oslanjajući se na uvjerenje, da ljudski razgovor proizvodi, svojom strukturom i razvojem, model božanskih ideja u svom kreativnom razvoju, i nastaviti se u pravcu proširenja i obnavljanja topike i retorike, već spomenute od R. Agricole i G. Camilla.

Poetika predstavlja, po mome mišljenju, Petrićev pokušaj da primijeni ovu sveobuhvatnu »znanost« govora na osobito područje pjesništva. U njoj se slijeva bogati niz iskustava, kulturnih veza, kao na primjer veza sa Telezijom, temeljito proučavanje antiaristotelizma u *Discussiones Peripateticae*, uzajamna izmjena ideja i iskustava s firentinskom sredinom, s Akademijom Crusca i s Akademijom Alterati, s firentinskom akademijom, s Camerata de Bardi i glazbenim istraživanjima u kojima je sudjelovala, koja je potvrđena u Weinbergovim¹² pismima¹¹ i studijama; kao i prijevodi neoplatonskih i hermetičkih tekstova, i tako dalje. Željela bih se zadržati na samo dva elementa, i to: na izdanju *Čuvenih pothvata*, od Ruscellija, i na sudjelovanju u *sporu* Ariosto/Tasso. Izdanje Ruscellijevog djela, povezano je, u prvome redu, sa novčanom potrebom (iako baš nije zadovoljena) ali također ukazuje na Petrićevo zanimanje za književnu vrstu, djelo koje ne samo da je bilo u modi, već je izazvalo i teorijsku raspravu, i u kojem je Petrić naišao na tematiku vrlo blisku svojoj *Poetici*: na primjer, veličanje pjesničke figure, predodžbe, zbog sposobnosti jedinstvenog saopćenja, zbog sposobnosti prikrivanja i otkrivanja istine, zbog mogućnosti da bude, ukratko, čuvar »skrivenog znanja«; ili također, rasprava o čudesnosti, o tome kako da se ispreplete poznato i nepoznato, moguće i nemoguće, da bi se mogla prilagođavati očekivanja ljudi, zarobiti njihova pažnja, nadzirati reakcije.

¹¹ Za Petrićevu zbirku pisama usp. *Lettere ed opuscoli inediti*, priredio D. Aguzzi Barbagli, Firenze, 1975.

¹² B. WEINBERG, *Argomenti di discussione letteraria nell' Accademia degli Alterati (1570—1600)* u »Giornale storico della letteratura italiana«, članak LXXI (1954), str. 175—194.

Petrićevo sudjelovanje u *sporu* Ariosto/Tasso, to jest pisanje *Mišljenja*, u obranu Ariosta, i protiv teza koje je zastupao Camillo Pellegrino u djelu *Staklenka*, općenito je bilo proučavano sa gledišta reakcija koje je izazvalo u Tassu. Problem je svakako zanimljiv (ja, na primjer, vjerujem da je Tasso uspio lucidno uhvatiti osnove zasnivanja *Poetike*, koja se već označavala na jezgrovitim stranicama *Mišljenja*, ali je vjerojatno zanemario, vezu Petrića s Pellegrinom. U vezi problema povijesnog smještaja, koji postavlja Petrićeva *Poetika*, čini mi se zanimljivo, razmotriti skup odnosa prema kulturi i suvremenoj južnjačkoj književnosti. Pored veoma jake povezanosti sa Telezijem i Telezejcima, iako ne lišene polemičkih rasprava, nalazimo jasno odvajanje od stanovišta, kao i kod Pellegrina, koje je uzdižući Tassa nasuprot Ariostu, u ime »izvještačenog izraza«, obilježavalo i s teorijskog stanovišta, usmjerenje prema manirističkom pravcu književnosti, naročito prema suvremenoj¹³ napuljskoj poeziji. U ovom kontekstu, obrana Ariosta, poprima, po mome mišljenju, simboličko značenje.

Petrićeva *Poetika*, nastoji ostvariti »znanstvenu umjetnost« pjesništva. Ona ima praktičnu dimenziju (želi poučiti kako se stvaraju poeme) koja se osniva na »znanosti« pjesništva, to jest na konstrukciji koja razaznaje osobitu prirodu pjesništva, i upravo zbog toga ima sveobuhvatnu dimenziju, sposobna je da obuhvati, ne samo cjelokupno pjesništvo prošlosti i sadašnjosti, već i ono budućnosti. *Poetika* nastoji utvrditi model svih mogućih poema.

Polemika protiv Aristotela, vođena je na dva plana i to: povijesnom (kojim se želi pokazati neprimjerenost aristotelovskih kategorija, u odnosu na građu koju nam nudi povijest pjesništva) i logičkom: daleko od definiranja suštine pjesništva, aristotelovska teorija oponašanja ili jedinstva djelovanja, je po Petriću dvoznačna, oprečna i iznad svega djelomična. Petrićeva će *Poetika* nastojati, dakle, zasnovati teoriju na povijesti, i zbog toga priprema u *Povijesnoj dekadi* gomilu znanstvene građe, koja se s mukom nastoji rasporediti. Odnosi između teorije i povijesti, nisu ipak dovoljno određeni, i zbog toga što kod Petrića ostaje onaj »historicizam u negativnom«, o kojem je govorio Barilli¹⁴, ona ideja o povijesti kao udaljavanje od istine, koja je prisutna u neoplatonskoj tradiciji. Izravna analiza »prirode« pjesništva ima zato nadmoć na povijesnom zasnivanju teorije. Petrić tako može obilno iskoristiti rezultate bogate logičke i retoričke tradicije, a nije ravnodušan, po mome

¹³ R. SCRIVANO, *Intorno al linguaggio della critica nel Cinquecento*, u AA. VV., *Renaissance. Studies in Honor of Hans Baron*, Firenze, 1970, str. 465—498; G. FERRONI, A. QUONDAM, *La «locuzione artificiosa»*. *Teoria ed esperienza della lirica a Napoli nell'età del Manierismo*, Roma, 1973 str. 92—96; A. QUONDAM, *La parola nel labirinto. Società e scrittura del Manierismo a Napoli*, Bari, 1975, str. 25—43.

¹⁴ R. BARILLI, o. c.

mišljenju, niti na određene enciklopedijske sugestije, prisutne u tradiciji umijeća pamćenja.

Nasuprot svakog proizvoljnog razgraničenja, područje pjesništva se podudara s cjelokupnim područjem ljudskog iskustva. Središnji problem poetike postaje tako problem govora: ne radi se naime, o razgraničenju predmeta i književnih vrsta, nego o tome da se vidi *kako* su predmet i književne vrste tretirani. Središnja kategorija ne postaje tada imitacija, već fikcija, shvaćena u etimološkom smislu kao sposobnost oblikovanja, modificiranja stvari i riječi. Drugim riječima, poetika se označuje kao dio lingvistike. Osobito područje pjesništva definira se pomoću kategorija »fikcije čudesnoga«. Pjesnik je taj koji zna sastavljati elemente izvađene iz dvaju »izvora topike«, vjerojatnog i nevjerojatnog — gdje se može ponovno dovesti sveukupnost ljudskog govora — na način da se proizvede izuzetnost u tekstu, i divljenje u duši čitaoca. Radi se o dijalektičkoj shemi, iz koje bi bilo analitički vidljivo, podudaranje s viđenjem svijeta koje nam predstavlja *Nova de universis philosophia*. Pjesničko djelo se doista smješta u međuprostoru dviju suprotnosti: fikcija djeluje između istinitog i lažnog, isto kao što se izuzetnost stvara između vjerojatnog i nevjerojatnog. Pjesnik je također, u pravom smislu riječi, tvorac preobražaja, ponovni začetnik stvarnosti, jer pretvara stvarno u lažno, vjerojatno, u nevjerojatno, i obratno. Njegov će se »rad«, (da se poslužimo Petrićevim izrazom)¹⁵ sastojati u tome, da upotrijebi velik broj mogućih kombinacija, koje mu nudi model *Poetike*. Poetika, doista, nastoji uklopiti, s jedne strane, u čvrstu logičku shemu, cijelu konstrukciju pjesničkog teksta (na primjer dio koji govori o odnosu subjekta i invencije, u kojem se »sloboda« pjesnika označuje, kao sloboda izbora između već datih rješenja, dakle kao jednostavna pretvorba teme) s druge strane, se napreže da kvantitativno označi područje pjesništva, prema Pitagorinim i neoplatonskim sugestijama. Vrlo velik broj mogućih kombinacija sadržanih u *Poetici*, trebao bi jamčiti njen znanstveni i sveobuhvatni karakter. Poetska priča se dakle pojavljuje, kao mješavina stvarnog i lažnog: iz toga proizlazi čudesnost, koja po Petriću, ima veliko socijalno djelovanje. I postupak antičkih pjesnika, civilizatora svojih naroda, odgovara onom postupku koji je utemeljio religije: to je postupak koji otkriva i istovremeno sakriva istinu, imajući u vidu dvostruku potrebu, da zaštiti od puka osnovne principe (hermetičko znanje), ali i da nadzire reakcije »svjetine«, to jest da ih usmjeri na red. Tome služi književni smisao priče, koji pjesništvo i religije koriste. Unatoč tvrdnjama o Petrićevoj ortodoksiji, i katolička religija, po mome mišljenju, suštinski ponovno ulazi, u ovu shemu, nije nešto kvali-

¹⁵ *Deca dogmatica universale*, u *Della poetica*, navedeno izdanje, knjiga III str. 263.

tativno različito. Sigurno je, kako je pisao Rotondò¹⁶, da je prevlast tomizma, aristotelovske tradicije, među teolozima, imalo važnost u osudi *Nove filosofije*. Pa ipak, istražitelji su, po mome mišljenju, pokazali, da znaju dobro obavljati svoj posao. Trebali su naslutiti, da se iza misionarskih ponuda *Nove filosofije* krije drugačija linija od one, koju je kontrareforma, sa sve većom snagom potvrđivala. Nasuprot kontrareformističkoj normalizaciji i »izjednačenju govora«, koji je nastojala nametnuti, Petrićev je projekat zahtijevao, od malog broja gospodske elite, i intelektualaca, njihovih »slugu«, pristup »skrivenom znanju«, to jest, mogućnost igranja, na mnogostrukosti slojeva, u interpretaciji stvarnog. Kontrareformističkom katolicizmu se priznavala sposobnost socijalne kontrole i ekspresije određenog sloja, u približavanju istini; ali mu se sigurno nije priznavala niti ekskluzivnost, niti prvo mjesto, s gledišta poznavanja osnovnih principa i hermetičkog znanja.

Ovoj je koncepciji, vjerujem, bila pridružena mogućnost za Petrića, da se održi na marginama autonomije, da igra djelomično aktivnu ulogu u »službi«, koju je kao profesor, i dvorski čovjek, vršio svojim gospodarima. I to ima određeni povijesni značaj, u vrijeme, kada se figura »dvorskog čovjeka«, zamijenjivala onom više ograničenom i degradiranom, »sekretara«. Činjenica da se takav projekat ostvario na dvoru obitelji Este, a naišao na poneku teškoću u Rimu, posljednjih godina stoljeća, postavlja nam probleme interpretacije koji idu izvan Petrićevih individualnih obrata, da bi umiješali one veće, i po mome mišljenju, još uvijek otvorene, o suvremenoj talijanskoj situaciji.

Prevela s talijanskoga: Iva Guberina

Riassunto

LA POETICA DI FRANCESCO PATRIZI: IL MODELLO DI TUTTI I POEMI POSSIBILI

Questa relazione analizza la *Poetica* del Patrizi secondo le seguenti linee di ricerca:

1) nell'interno della vicenda culturale del Patrizi, collegandola quindi alle altre sue opere letterarie e filosofiche e agli ambienti, ai personaggi che più lo hanno influenzato;

2) in rapporto al dibattito del secondo '500 sulla *Poetica* di Aristotele e, in generale, sulla poesia, con particolare riferimento alla polemica sull'Ariosto e sul Tasso e alla crisi dei modelli rinascimentali;

¹⁶ A. ROTONDÒ, *La censura ecclesiastica e la cultura*, u AA. VV., *Storia d'Italia, I documenti*, 2, Torino, Einaudi, 1973, str. 1459.

3) in rapporto alla collocazione sociale del Patrizi, cortigiano e professore universitario prima a Ferrara e poi a Roma, in un'età in cui il controllo della Controriforma sulla cultura si va facendo sempre più rigido.

La critica ha in genere sottolineato il carattere distruttivo della *Poetica* del Patrizi, e cioè la violenta polemica da essa condotta contro Aristotele e i suoi seguaci (il Castelvetro in primo luogo). La recente pubblicazione delle *Deche inedite* ci permette di conoscere la parte costruttiva della *Poetica*, e di vedere come in essa maturi pienamente una complessa riflessione iniziata fin dagli anni giovanili. Le operette pubblicate a Venezia nel 1553, in particolare il *Discorso della diversità de' furori poetici* e la *Lettura sopra il sonetto del Petrarca La gola e'l sonno e l'ociose piume*, dimostrano che, in questa fase, per il Patrizi il furore è l'elemento centrale della poesia. Sarebbe errato interpretare il furore in chiave romantica o idealistica: per il Patrizi esso deriva dalla determinazione astrologica, la quale si inserisce a sua volta nell'ordine del cosmo. L'azione del furore sull'anima aumenta le sue capacità conoscitive. Il furore non è dunque inconciliabile con la cultura e la tecnica letteraria, anche se è essenziale per la grande poesia. Esiste cioè una determinazione metafisica che permette solo a pochi uomini di elevarsi al di sopra della natura umana. Da un punto di vista sociale, questo comporta l'esaltazione della superiorità del lavoro intellettuale e l'assoluta subordinazione di quello manuale; corrisponde quindi al modello delineato — anche sotto l'influenza dello stato veneziano — nella *Città felice*.

Nei dialoghi *Della historia e Della retorica* ('60 e '62) troviamo una forte polemica contro la tradizione classica e umanistica, la denuncia della mistificazione che caratterizza le opere storiche del passato e del presente, e la consapevolezza delle difficoltà che si incontrano nella ricerca della verità. Nello stesso tempo si affaccia qua e là il progetto di una scienza universale del linguaggio che, secondo la concezione pitagorica e neoplatonica, abbia una struttura matematica e corrisponda alle proporzioni divine delle cose.

La *Poetica* costituisce appunto la realizzazione di questo progetto nel campo della poesia. La polemica contro Aristotele colpisce in particolare il concetto della poesia come imitazione delle vicende umane ed è condotta in nome della necessità che la teoria poetica sia fondata storicamente e sia universale, capace cioè di comprendere in sé non solo tutti i poemi esistenti, ma anche tutti i poemi possibili. La poesia è finizione del mirabile, opera cioè tutte quelle combinazioni di elementi credibili e di elementi incredibili che suscitano meraviglia nell'animo del pubblico. Poiché ai due »fonti topici« del credibile e dell'incredibile si possono ricondurre, secondo il Patrizi, tutti i discorsi umani, la poetica si configura come una parte della linguistica.

Secondo la teoria della »sapienza riposta«, sia le favole dei poeti che le dottrine religiose hanno diversi significati: il significato letterale serve a soggiogare il popolo con la meraviglia e a tenerlo sotto controllo; il significato allegorico è accessibile solo ai dotti e ai signori, e si fonda sulla sapienza ermetica. In questo modo il

Patrizi cerca di salvaguardare, per una *élite*, una certa autonomia di pensiero nei confronti della Controriforma. Ottiene un successo in questo senso quando il papa, nel 1592, lo chiama a Roma a insegnare filosofia platonica all'Università; tuttavia, fra il '92 e il '94, la sua opera filosofica più importante, la *Nova de universis philosophia*, subisce delle censure e viene messa all'Indice.

Anche in questa prospettiva la *Poetica* del Patrizi costituisce un tentativo di mantenere, a fine '500, quell'autonomia di pensiero e quella visione organica del rapporto fra *res* e *verba* che avevano caratterizzato il Rinascimento.